

Trends in beroepsniveau en opleidingsniveau op de Nederlandse arbeidsmarkt

De in het begin van de jaren negentig opgetreden groei in het beroepsniveau van de Nederlandse werkenden heeft zich voortgezet. Deze groei is voornamelijk het gevolg van het stijgend aandeel werknemers in de hoogste beroepsniveaus. Met name zelfstandigen zijn steeds meer in hogere beroepen te vinden. Verder blijkt dat vrouwen hun achterstand in beroepsniveau snel hebben verkleind in de jaren negentig.

Inleiding

Onlangs publiceerde de Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA) het vijfde deel in een publicatiereeks sinds 1980 over de kwalitatieve werkgelegenheidsstructuur in Nederland.¹ In deze reeks worden lange termijnontwikkelingen op de arbeidsmarkt beschreven op basis van cijfermateriaal van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De in dit cijfermateriaal (Volkstellingen 1960 en 1971, Arbeidskrachtentellingen 1977-1985, Enquête Beroepsbevolking vanaf 1987) onderscheiden beroepen zijn ingedeeld naar beroepsniveau, d.w.z. naar het voor een adequate uitoefening van het beroep vereiste opleidingsniveau en de duur van de vakspecialistische ervaring. Daardoor werd het mogelijk *trends in de beroepenniveaustuur* (de verdeling van de werkenden over beroepen van onderscheiden niveau, ook wel aangeduid als de kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid) voor de werkende bevolking op het spoor te komen. Het telmateriaal maakt het onder meer ook mogelijk ontwikkelingen in de *aan-sluiting tussen opleidingsniveau en beroepsniveau* voor verschillende categorieën van de beroepsbevolking te detecteren.

De beroepsniveau-structuur

In vroegere analyses is de Nederlandse werkgelegenheidsstructuur beschreven in termen van degradatie en polarisatie. In de jongste OSA-publicatie domineert de term *regradatie* omdat we op vele punten kunnen constateren dat het be-

roepsniveau van de werkzame beroepsbevolking toeneemt. Het omgekeerde, *degradatie* oftewel daling van dit gemiddelde, komt veel minder vaak voor. Dat geldt ook voor *polarisatie*, een bijna verouderende term, maar wel een belangrijke verdeelingskenmerk. Het geeft aan dat zowel de hogere als lagere niveaus van de beroepsstructuur toenemen (dus regradatie en degradatie tegelijkertijd), maar dat dit dan ten koste gaat van de middenniveaus, daar waar doorstroming en mobiliteit plaats vindt.

Figuur 1 geeft een samenvattend overzicht van de ontwikkeling van het gemiddelde beroepsniveau van de bevolking in loondienst sedert 1960.

In figuur 2 zijn de verschuivingen ook nog eens in beeld gebracht, waarbij de beroepsniveaus als volgt zijn samengevat: lager (1 en 2: ongeschoolde en geoefende beroepen), midden (3 en 4: geschoolde beroepen) en hoger (5, 6 en 7: gespecialiseerde tot zeer gespecialiseerde beroepen).

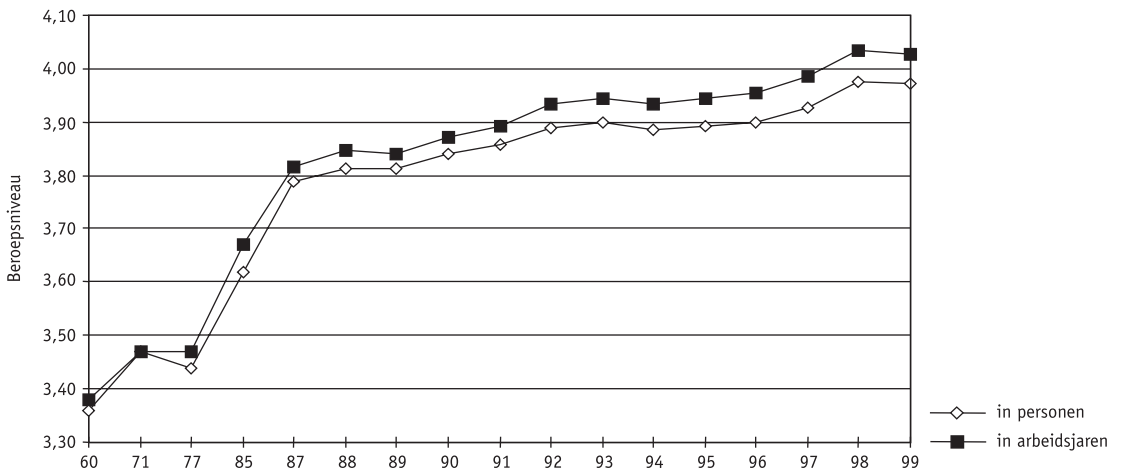
Over de gehele periode 1960-1999 is er sprake van een *stijging van het gemiddelde functieniveau* van

de bevolking in loondienst. Alleen de periode 1971-1977 (zie Asselberghs e.a., 1998³), en de jaren 1992-1994, die worden gekenmerkt door economische stagnatie, vormen hierop een uitzondering. Deze stijging, ook wel te duiden als regradatie, blijkt vrijwel volledig tot stand te komen door een afname van het aandeel van de middenniveaus en een overeenkomstige toename van het aandeel van de hogere functieniveaus. Opvallend is dat het aandeel van de laagste functieniveaus sinds 1960 nauwelijks gedaald blijkt te zijn. De stelling dat het aandeel van de laagst gekwalificeerde functies in

de werkgelegenheid in de laatste decennia belangrijk is afgenomen (door automatisering, verplaatsing van productiearbeid naar lagelonenlanden e.d.), blijkt door onze gegevens niet ondersteund te worden. Ondanks sterke macro-economische fluctuaties gedurende vier decennia, lijkt een vast aantal lagere uitvoerende functies een soort van basisbehoefte te zijn van de Nederlandse arbeidsmarkt. Dit zou kunnen duiden op het effect dat met elke nieuwe of opgewaardeerde functie ook weer nieuwe minder gekwalificeerde banen gecreëerd worden (vgl. ook De Beer, 2001⁴).

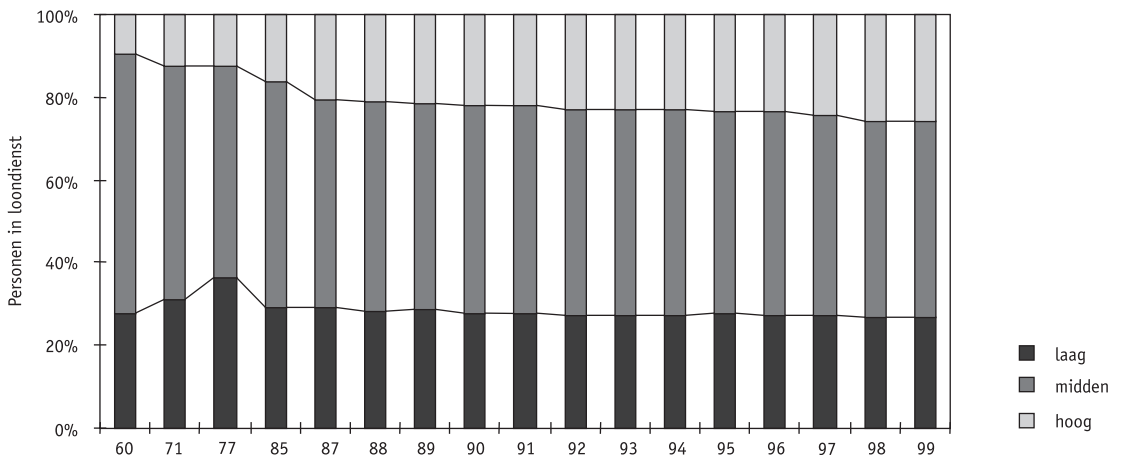
Figuur 1.

Gemiddeld beroepsniveau volgens de indeling Conen en Huijgen,² bevolking in loondienst 1960-1999.

Figuur 2.

Personen in loondienst naar beroepsniveau volgens de indeling Conen en Huijgen, 1960-1999.

Overscholing

De stabiliteit van de regradatietrend zou kunnen suggereren dat de Nederlandse arbeidsmarkt in de jaren negentig steeds meer in evenwicht is gekomen. Niets is minder waar. Uit onze analyses blijkt dat de afstand die er bestaat tussen het formele scholingsniveau van werknemers en de formele functie-eisen van de banen die zij bezetten onverminderd groot blijft. Dit fenomeen duiden we aan als 'overscholing'. Het percentage 'overschoolden' in Nederland, zoals we dat volgens een vast co-deerschema berekenen, geeft aan hoe groot de groep is waarvoor geldt dat hun afgeronde opleidingsniveau hoger is dan het vereiste opleidingsniveau van de functie. Dit is een momentopname (gebaseerd op het moment van ondervraging) en kan een tijdelijke discrepantie zijn. En uiteraard is in deze meting juist niet de informele en additionele opleiding en scholing meegenomen. De omvang van de groep overschoolden geeft echter wel door de tijd heen een indicatie van de formele aansluitingsproblematiek binnen de kwalitatieve werkgelegenheidsstructuur. Uit onze analyses blijkt dat de *formele overscholing in de periode 1987-2000 in Nederland langzaam en verder is toegenomen* en wel van ca. 20% naar 25%. Dat wijst erop dat het opleidingsniveau van de Nederlandse werknemers (ook) in deze periode sneller is gestegen dan het beroepsniveau. Wanneer we rekening houden met verschillende persoonskenmerken zoals geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en opleidingsrichting, dan blijkt dat *overscholing vooral samenhangt met een gebrek aan ervaring*. Het treft vooral de nieuwkomers, deeltijders en herintreders op de arbeidsmarkt, die ondanks een goede opleiding en een ruim aanbod op de hogere beroepsniveau onder hun (formele) kunnen werkzaam zijn. Dit alles gaat opvallend genoeg niet (meer) gepaard met het verschijnsel van neerwaartse verdringing zoals we dat in de jaren tachtig zagen. Dit onbedoelde gevolg van scherpere concurrentie op de arbeidsmarkt lijkt door de algehele krapte op de arbeidsmarkt te zijn geneutraliseerd.

Beroepsniveau van vrouwen

De arbeidsmarkt in Nederland was lange tijd een vooral door mannen gedomineerd domein. Maar de vrouwen zijn sedert de jaren zeventig van de

vorige eeuw aan een inhaalslag begonnen. In meerdere opzichten is de geslachtsspecifieke ongelijkheid in de werkgelegenheid sedertdien aanzienlijk verminderd. Waar Nederland vroeger afweek van andere landen door een opvallend lage arbeidsparticipatie van vrouwen, lag deze in het begin van de jaren negentig met ruim 40% procent al op het niveau van de buurlanden. In 1999 had voor het eerst meer dan 50% van de vrouwen tussen 15 en 65 jaar betaald werk voor minimaal twaalf uur per week. Inmiddels is de arbeidsdeelname van Nederlandse vrouwen (gemeten in personen) één van de hoogste in Europa.

Maar hoe is het gesteld met de ontwikkeling van het beroepsniveau van de Nederlandse vrouwen? Is de gestegen arbeidsdeelname gepaard gegaan met een toename van hun beroepsniveau? En is hun beroepsniveau evenzeer gestegen als hun opleidingsniveau? Traditioneel waren de vrouwen lager opgeleid dan de mannen, maar inmiddels hebben zij deze achterstand ruimschoots ingelopen. Wat betreft het bereikte beroepsniveau lagen de vrouwen ook flink achter op de mannen. Vertaalt de emancipatieslag op het vlak van onderwijs en arbeidsparticipatie zich ook in een betere positie op de arbeidsmarkt in termen van beroepsniveau? Figuur 3 biedt een samenvattend overzicht.

De inhaalslag wordt door de grafiek duidelijk weergegeven en samengevat. In 1987 was het gemiddelde beroepsniveau van vrouwen 2,66 en dat van de mannen 2,89; een verschil dus van 0,23. In 1995 is dit verschil nog maar 0,10 en het beroepsniveauverschil ten nadeel van vrouwen is sedertdien verder terug gelopen naar 0,08 functieniveaupunten. Geconcludeerd kan worden dat *vrouwen zowel hebben bijgedragen aan de groei van de werkgelegenheid als aan de stijging van het gemiddelde beroepsniveau* van de Nederlandse werkgelegenheid.

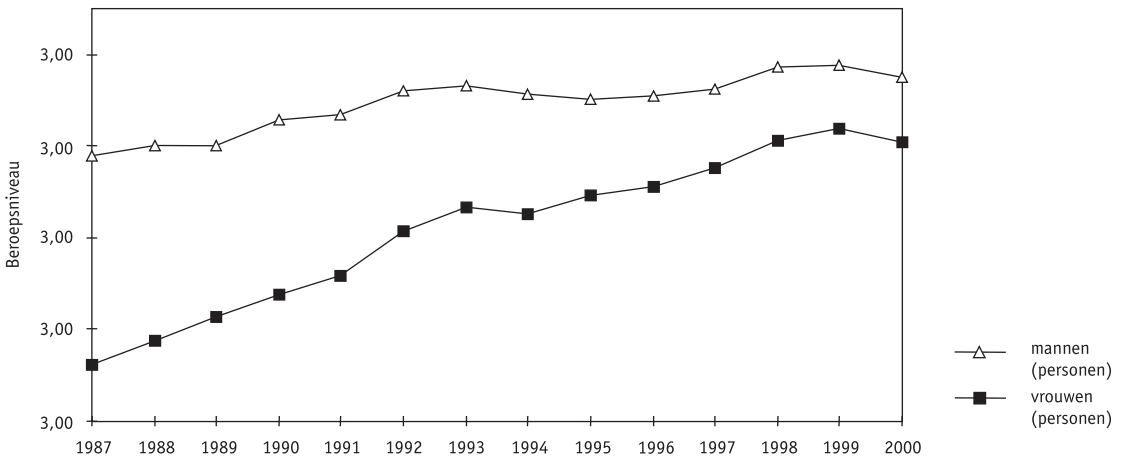
Uit nadere analyses blijkt dat vrouwen ook in de jaren negentig *nog steeds vaker overschoold* zijn dan mannen. Van alle inhaalslagen die vrouwen op de arbeidsmarkt hebben gemaakt, is die in overscholing het geringst.

Zelfstandigen en managers

De hiervoor genoemde ontwikkelingen vormen voor een groot deel een aanvulling of replicatie van

Figuur 3.

Gemiddeld beroepsniveau SBC-92 bevolking in loondienst naar geslacht, 1987-2000.

de trendanalyses uit de vorige rapporten. De analyses bleven bovendien beperkt tot de bevolking in loondienst. In ons jongste rapport zijn de ontwikkelingen in de beroepenwereld ook breder geanalyseerd. Ten eerste hebben we specifiek gekeken naar de groep zelfstandigen die rond de 11% van potentiële beroepsbevolking vormt. Uit onze analyse blijkt dat zij in de jaren negentig steeds meer de hogere beroepen uitoefenen. Ook gemiddeld is hun *beroepsniveau steeds hoger dan dat van werknemers in loondienst*. Het klassieke beeld van de 'kleine zelfstandige' (boeren, winkeliers, vertegenwoordigers) moet vervangen worden door een beeld van 'professionals' die op hoger en wetenschappelijk beroepsniveau hun eigen werkzaamheden organiseren.

Ten tweede hebben we onderzocht of de 'kennisintensivering' en de 'management-hype' op de Nederlands arbeidsmarkt ook zichtbaar is in de kwalitatieve werkgelegenheidsstructuur. Dat is inderdaad het geval. Per saldo is de *categorie management en leidinggevende beroepen gegroeid* en heeft zich onder deze groep een *bovengemiddeld regradatieproces* voltrokken. Ook zien we een toename van werknemers die op een hoog beroepsniveau bezig zijn met het vernieuwen of innoveren van producten en diensten, dan wel van productie- of dienstverlenende processen. Opvallend hierin is dat het aandeel van vrouwen binnen al deze trends naar kennisintensivering en regradatie zeer sterk is toegenomen.

Kennisintensivering

Ook is door ons gekeken naar de ontwikkeling van de beroepsniveaustruktuur op sectorniveau. Hieruit wordt duidelijk dat de *dienstensector voorop loopt in de regradatietrend*. In een kwart van de bedrijfsklassen is de beroepsstructuur tussen 1994 en 2000 gedegradeerd; polarisatie is slechts in een paar bedrijfsklassen te onderkennen. De veranderingen in de beroepsstructuur blijken primair samen te hangen met kwantitatieve groei en krimp van bedrijfsklassen. Er zijn geen aanwijzingen dat er in de periode 1994 en 2000 systematische verschuivingen hebben plaats gevonden tussen de bedrijfsklassen. De opkomst van de diensten en kennissectoren is een eigenstandige trend. Deze sectoren lopen voorop in internationalisering en automatisering, maar de daaraan gerelateerde regradatietrend wordt niet gevoed door het afkomen van hoge beroepsbeoefenaars uit de krimpende sectoren.

Tot slot

Op macro-niveau blijkt dus dat de trends in de kwalitatieve werkgelegenheidsstructuur zich in de jaren negentig hebben voortgezet. Soms in geleidelijke mate (zoals de mate van regradatie, overscholing en de positie van zelfstandigen), soms in versterkte mate (zoals de snelle verkleining van de

man-vrouw-verschillen). De sectoranalyses laten ook zien dat het landschap der beroepen in Nederland beïnvloed wordt door de groeiende, kennisintensieve diensteneconomie.

*F. Huijgen*⁵

R. Batenburg

K. Asselberghs

P. van der Meer

Noten

1. De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel V. Trends in beroepsniveau en overscholing in de periode 1987-2000. R. Batenburg, K. Asselberghs, F. Huijgen, P. van der Meer. OSA-publicatie A 196, april 2003.
2. Dit is het 'klassieke' meetinstrument voor het functie-(=beroeps)niveau van beroepen in Nederland. Het werd

door Conen en Huijgen ontwikkeld en voor het eerst toegepast op de in de VT-1960 onderscheiden beroepen. Het meetinstrument werd geactualiseerd voor de in de VT-1971 onderscheiden beroepen en voor het laatst herzien voor de in de AKT-1977 geclassificeerde beroepen. Aan dit instrument kleven inmiddels uiteraard nadelen van veroudering. Verderop zullen echter ook uitkomsten gepresenteerd worden op basis van een meer recente niveau-indeling van beroepen, namelijk die van het CBS (Standaard Beroepenclassificatie 1992).

3. Asselberghs, K., R. Batenburg, F. Huijgen en M. de Witte (1998). *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel IV. Bevolking in loondienst naar functieniveau: ontwikkelingen in de periode 1985-1995.* [OSA-voorstudie V44]. Tilburg/Den Haag: OSA/Sdu.
4. Beer, P. de (2001). *Werk, een uitgewerkt medicijn?* Arbeidsparticipatie, welvaart en ongelijkheid in de postindustriële samenleving. Nijmegen: SUN.
5. F. Huijgen is als hoogleraar Sociale Bedrijfskunde verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.
E-mail: F.Huijgen@nsm.kun.nl.